

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ "ΠΑΠΥΡΟΥ,, ΑΡΙΘ. 7
ΤΑ ΑΠΑΝΤΑ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ ΑΘΗΝΑΙΩΝ ΠΟΛΙΤΕΙΑ

ΑΡΧΑΙΟΝ ΚΕΙΜΕΝΟΝ
ΕΙΣΑΓΩΓΗ-ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ-ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ
ΙΩΑΝΝΟΥ ΖΕΡΒΟΥ

"ΠΑΠΥΡΟΣ,,
ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ
ΛΕΩΦΟΡΟΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ 36-ΤΗΛ. 30-292
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ 1937

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

Copyright «ΠΑΠΥΡΟΣ» Λεωφ. Πανεπιστημίου 36
Αθήναι 1937

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

ΒΙΟΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑ *

Ἄριστοτέλης ὁ φιλόσοφος ἐγεννήθη τὸ 384 π. Χ. εἰς τὴν Στάγειρον (ἄ. τὰ Στάγ(ε)ιρα) πόλιν τῆς Χαλκιδικῆς ἑλληνικῆν, ἣν ἀπέκρησαν πρῶτον οἱ Ἄνδριοι τὸ 665 π. Χ.

Ὁ πατήρ του Νικόμαχος, ἐξ οἰκογενείας ἰατρῶν, Ἀσκληπιαδῶν, ἀναγούσης τὴν καταγωγὴν τῆς εἰς τὸν ὀμηρικὸν Μαχάωνα, μυθολογούμενον υἱὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἦτο ἐπίσης ἰατρός, συγγραφεὺς ἔργων τινῶν φυσικῆς, πλούσιος, φίλος δὲ καὶ ἰατρός τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας Ἀμύντα τοῦ Β' εἰς τὴν αὐλήν τοῦ ὀποίου καὶ ἔζησε μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ. Σύζυγος τοῦ Νικομάχου, ἐξ ἣς ἔσχε τὸν Ἄριστοτέλην καὶ δύο ἄλλους υἱοὺς ἦτο ἡ Φαιστιάς, προσερχομένη ἀπὸ παλαιάν καὶ διαπρεπῆ οἰκογένειαν ἀποίκων Χαλκιδέων.

Εἰς πολὺ μικρὰν ἡλικίαν ὁ Ἄριστοτέλης ἔχασε τὴν μητέρα του, δὲν ἦτο δὲ ἀκόμη ἔφηβος ὅτε ἀπωφανίσθη καὶ τοῦ πατρὸς του. Τότε ἀνέλαβε τὴν κηδεμονίαν τοῦ Ἄριστοτέλους καὶ τῶν ἀδελφῶν του φίλος τις τοῦ πατρὸς τῶν ὀνόματι Πρόξενος· καὶ μετὰ τοῦτου διέμειναν ἐπὶ τινὰ χρόνον εἰς τὴν πατρίδα του Ἀτάρναν, αἰολικὴν τῆς Μικρασίας πόλιν, ἔναντι τῆς Λέσβου, ἀνατραφέντες ὑπὸ τῆς συζύγου του. Μὲ ἀγάπην καὶ εὐγνωμοσύνην ἀναφέρει ἐπανειλημμένως εἰς τινὰ τῶν ἔργων του ὁ Ἄριστοτέλης τοὺς κηδεμόνας

* Τὰ τοῦ βίου τοῦ Ἄριστοτέλους πραγματεύονται οἱ μεταγενέστεροι ἀρχαῖοι συγγραφεῖς Διογένης ὁ Λαέρτιος V, 1—35, Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεὺς I, 5, ὁ Ψευδο-Ἀμμώνιος, ὁ Ψευδο-Ἡσύχιος, ὁ ὀνομαζόμενος Σουΐδας ἐν λ. Ἄ ρ ι σ τ ο τ ἔ λ η ς καὶ τις ἀνώνυμος, γράψας πιθανῶς περίληψιν μὴ σαφῆς βιογραφίας τοῦ Ἄριστοτέλους συγγραφείσης ὑπὸ τοῦ ἀλεξανδρινοῦ Ἡουχίου, ἐκδοθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Μεναγίου. Αἱ ὑπὸ τούτων παρεχόμεναι πληροφορίες εἰς πολλὰ διαφέρουν· μάλιστα δὲ ὡς πρὸς τὴν ἠθικὴν προσωπικότητα τοῦ Ἄριστοτέλους τινὲς καὶ διίστανται.

του ἐκείνους· ἀργότερον δὲ ἀπορφανισθέντα τὸν υἱὸν αὐτῶν Νικάνορα υἱοθέτησε καὶ εἶτα ἐνύμφευσε μὲ τὴν θυγατέρα του Πυθιάδα. Καὶ εἰς τὴν διαθήκην του τέλος, σφζομένην παρὰ Διογένει τῷ Λαερτίῳ, ὀρίζει νὰ στηθῶσιν ἀνδριάντες εἰς ἐκείνους πρὸς ἐνδειξιν τῆς εὐγνωμοσύνης του.

Εἰς ἡλικίαν δεκαεπτὰ ἐτῶν, τὸ 368 ἢ 367 π. Χ., ὁ Ἀριστοτέλης, ἔχων ὡς φαίνεται ἤδη τὴν διαχείρισιν τῆς ἐκ πατρικῆς καὶ μητρικῆς κληρονομίας σημαντικῆς περιουσίας του, ἐγκατεστάθη εἰς τὰς Ἀθήνας, τὸ σπουδαιότερον τότε καὶ περιφημότερον πνευματικόν, καλλιτεχνικόν καὶ ἀστικόν κέντρον τοῦ πολιτισμένου κόσμου. Καὶ εἶναι πιθανόν ὅτι εἶχεν ἔκτοτε ὄχι μόνον ἀξιόλογον προκαταρτικὴν μόρφωσιν, ὥστε νὰ δύναται νὰ φοιτήσῃ παρὰ τινε τῶν ρητόρων ἢ φιλοσόφων, ἀλλὰ ἔτι, ὡς γόνος Ἀσκληπιαδῶν, ἰατρικὰς τινὰς γνώσεις, ἰδίως εἰς τὴν ἀνατομίαν. Καὶ κατὰ πρῶτον, ὡς δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ἐκ πληροφοριῶν τινῶν τῶν βιογράφων του, ἀλλὰ καὶ μάλιστα ἐκ τινῶν ἐν τῇ κατόπιν φιλοσοφίᾳ του καὶ τῇ ἠθικῇ του ἀπόψεων, ὑπῆρξεν ἀκροατῆς τοῦ Εὐδόξου, τοῦ ἐκ Κνίδου φιλοσόφου καὶ ἰδίως μαθηματικοῦ, διατελέσαντος μὲν μαθητοῦ τοῦ Πλάτωνος, ἀλλ' ἀσπασθέντος καὶ διδάσκοντος τότε τὰς ἡδονιστικὰς δοξασίας τοῦ Ἀριστίππου, ὧν κέντρον ἢ φρόνησις καὶ τὸ μέτρον, δύο ταυτέστι τῶν ἐπικρατουσῶν παρὰ τῷ Ἀριστοτέλει ἠθικολογικῶν ἀντιλήψεων.—Σημειωτέον δ' ἄλλως ὅτι τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὁ Πλάτων, τοῦ ὁποῦ κυρίως ἀναφέρεται καὶ εἶναι μαθητῆς ὁ Ἀριστοτέλης, ἔλειπεν ἐξ Ἀθηνῶν, ἀναχωρήσας τὸ 367 ἢ 366 εἰς Συρακούσας καὶ ἐπιστρέψας ἐκεῖθεν μετὰ ἕξαετίαν.

Εἰς τὴν περίοδον ἐκείνην τῆς νεανικῆς ἡλικίας τοῦ Ἀριστοτέλους ἀναφέρονται καὶ πολλὰ τῶν ὄσα τοῦ κατηγόρησαν διάφοροι, ἐν οἷς καὶ ὁ κατὰ τὴν ἐπομένην γενεὰν φιλόσοφος Ἐπίκουρος, ὁ τοὺς φιλοσόφους σχεδὸν ὅλους τοὺς συγχρόνους του καὶ τοὺς προγενεστέρους κακολογήσας· οὗτος λέγει ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης «νέος ὢν κατέφαγε τὴν πατρῴαν περιουσίαν, ἔπειτα δὲ συνεώσθη ἐπὶ τῷ στρατεύεσθαι, κακῶς δὲ πράττων ἐν τούτοις ἐπὶ τῷ φαρμακοπωλεῖν ἦλθεν, ἔπειτα ἀναπεπταμένης πᾶσι τῆς τοῦ Πλάτωνος Ἀκαδημείας εἰσώρμησεν εἰς αὐτήν». Ἄλλ' ὅτι ταῦτα καὶ ἄλλα παρ' ἄλλων παραπλήσια, ἀφετηρίαν ἴσως ἔχοντα περιπετείας τι-

νάς τοῦ Ἀριστοτέλους, δὲν ἀληθεύουσι, κατάδηλον εἶναι ἐκ τοῦ ὅτι οὗτος, ἀφ' οὗ ἐν Ἀθήναις ἐγκατεστάθη, φιλοπόνως εἰς τὴν μάθησιν ἐνέκυψε καὶ μετ' οὐ πολὺ μαθητῆς γενόμενος τοῦ Πλάτωνος ταχέως διεκρίθη ὑπὲρ πάντας, τοῦτο δὲ οὐδ' αὐτοὶ οἱ κατήγοροί του ἐτόλμησαν ν' ἀρνήθωσιν. Τοῦναντίον ἀνεκδοτικῶς διὰ τὴν φιλοπονίαν του ἀναφέρεται, ὅτι συχνὰ μελετῶν καὶ τὴν νύκτα ἐν τῇ κλίνῃ ἐκράτει εἰς τὴν ἀριστερὰν ἄνωθεν λεκάνης χαλκίνην σφαῖραν, ὥστε ὅταν ἀπεκοιμᾶτο πιπτούσης τῆς σφαίρας ν' ἀφυπνίζεται ὑπὸ τοῦ κρότου. Καὶ τὸ πιθανῶς παρασχὸν ἀφορμὴν εἰς τὰς τοιαύτας κακολογίας εἶναι ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ ὁποῖος ἦτο βραχύσωμος, ἰσχυροσκελής, μικρόμματος καὶ φαλακρὸς ἠρέσκετο εἰς τὸν καλλωπισμὸν καὶ εἰς τὴν ἐπίδειξιν «ἐσθῆτί τε ἐπισήμῳ χρώμενος καὶ δακτυλίῳις καὶ κουρᾶ». Ἴσως δὲ καὶ λόγῳ τῆς εὐπορίας του δαπανηροτέραν καὶ κοσμικωτέραν ζωὴν νὰ διῆγεν.

Διατελέσας μαθητῆς τοῦ Πλάτωνος μέχρι τοῦ θανάτου τούτου (347 π. Χ.), διδάσκων δ' ἴσως τὰ τελευταῖα τῆς μαθητείας του ἔτη τὴν ρητορικὴν ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ, ἀπεχώρησε ταύτης εἰτα, ὅτε τὴν διεύθυνσιν αὐτῆς ἀνέλαβεν ὁ Σπεύσιππος. Καὶ τότε, ἴσως διότι ὑπεβλέπετο ἤδη ἐν Ἀθήναις ὡς μακεδονίζων, ἀπῆλθε μετὰ τοῦ Ξενοκράτους ἐπίσης φιλοσόφου, μαθητοῦ τοῦ Πλάτωνος, εἰς τὴν Ἀτάρναν, ὅπου ἐφιλοξενήθησαν ὑπὸ τοῦ τυράννου τῶν Ἀταρνῶν καὶ τῆς Ἀσσοῦ Ἑρμείου. Ἦτο δὲ ὁ Ἑρμείας ἀπελεύθερος, ἀκούσας μαθήματα ρητορικῆς ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλην ἐν Ἀθήναις, διὰ τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς ἀξίας του ἀνυψωθείς εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ τυράννου (ἡγεμόνος) ἐν τῇ πατρίδι του καὶ ἀναδειχθείς προστάτης τῆς αὐτονομίας τῶν Ἑλληνικῶν ἐν Μικρασίᾳ πόλεων, ἦν παντοιοτρόπως καὶ συνεχῶς προσεπάθουν νὰ καταλύσωσιν οἱ Πέρσαι. Παρὰ τῷ Ἑρμείᾳ διατρίψας τρία ἔτη ἔφυγεν εἰτα εἰς Λέσβον, ὅτε δι' ἐπιβουλῆς προδοτικῶς συνελήφθη ὁ Ἑρμείας ὑπὸ τῶν Περσῶν καὶ ἐφογεύθη. Φαίνεται δὲ ὅτι ὁ θάνατος τούτου πολὺ τὸν ἐλύπησε, διότι διὰ φιλίας καὶ εὐγνωμοσύνης μετ' αὐτοῦ συνεδέετο καὶ τὸν χαρακτῆρα αὐτοῦ ἐξετίμα, συνθέσας, ὡς λέγεται, πρὸς τιμὴν αὐτοῦ τὸν ἔξοχον ἐκεῖνον παιᾶνα εἰς τὴν ἀρετὴν :

Ἄρετὰ πολύμοχθε γένει βροτείῳ
ἰθήραμα κάλλιστον βίῳ...

Τὴν ἀνεψιᾶν καὶ θετὴν θυγατέρα τοῦ Ἑρμείου Πυθιάδα, μετὰ τὸν φόνον τούτου, ἐνυμφεύθη ὁ Ἀριστοτέλης, σχὼν ἐξ αὐτῆς μίαν θυγατέρα, ἐπίσης Πυθιάδα ὀνομασθεῖσαν. Ἀργότερον δὲ καὶ ἔστησεν εἰς μνήμην τοῦ Ἑρμείου τὸν ἀνδριάντα τούτου εἰς τοὺς Δελφούς, ἐπὶ τῆς βάσεως τοῦ ὁποίου ἐχάραξε τὸ ἐπίγραμμα :

Τόνδε ποτ' οὐχ' ὁσίως παραβᾶς μακάρων θεῶν θέμιν ἀγνήν
ἔκτεινε Περσῶν τοξοφόρων βασιλεύς,
οὐ φανερώς λόγχῃ φονίοις ἐν ἀγῶσι κρατήσας,
ἀλλ' ἀνδρὸς πίστει χρησάμενος.

Ἐν Μυτιλήνῃ ὁ Ἀριστοτέλης ἔμεινεν ἐπὶ δύο καὶ πλεόν ἔτη συγγράφων, ἴσως δὲ καὶ διδάσκων. Καὶ πιθανῶς τινὲς τῶν διαλόγων τοῦ εἶναι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἐκεῖθεν δὲ ἀνεχώρησε κληθεὶς ἀπὸ τὸν βασιλέα τῆς Μακεδονίας Φίλιππον, ὡς διδάσκαλος τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀλεξάνδρου, τότε δεκατριετοῦς. Ἡ δι' ἧς ἐκλήθη ἐπιστολή, ἀλλ' ἴσως οὐχὶ γνησία, διασφραζομένη παρὰ Γελλίῳ (IX, 3), ἔχει οὕτω :

«Φίλιππος Ἀριστοτέλει χαίρειν· ἴσθι μοι γεγονότα υἱόν· πολλὴν οὖν τοῖς θεοῖς χάριν ἔχω οὐχ οὕτως ἐπὶ τῇ γενέσει τοῦ παιδὸς ὡς ἐπὶ τῷ κατὰ τὴν σὴν ἡλικίαν αὐτὸν γεγονέναι. Ἐλπίζω γὰρ αὐτὸν ὑπὸ σοῦ τραφέντα καὶ παιδευθέντα ἄξιον ἔσεσθαι καὶ ἡμῶν καὶ τῆς τῶν πραγμάτων διαδοχῆς».

Συνδυάζοντες τὰς ὑπὸ τῶν βιογράφων παρεχομένας εἰδήσεις δυνάμεθα νὰ εἰκάζωμεν, ὅτι διδάσκαλος μὲν καὶ παιδαγωγὸς τοῦ Ἀλεξάνδρου διετέλεσεν ἐπὶ τρία ἔτη, παρ' αὐτῷ ὅμως ὡς οἰκεῖος καὶ σύμβουλος ἔμεινε πέντε ἀκόμῃ ἔτη, μέχρις ὅτου δηλαδὴ ὁ Ἀλέξανδρος ἐξεστράτευσε (335 π. X.) κατὰ τῆς Ἀσίας. Κατὰ τὴν ἐν τῇ μακεδονικῇ αὐτῇ διαμονῇ του συνέγραψε τινὰ τῶν ἔργων του, πιθανὸν εἰδικῶς διὰ τὸν μαθητὴν του· μεταξὺ δὲ τούτων εἶναι τὸ ἀπολεσθὲν περὶ βασιλείας καὶ τὸ ἀμφισβητούμενον ρητορικῆ εἰς Ἀλέξανδρον· τότε δὲ καὶ ἐπεμελήθη τῆς ἀντιγραφῆς τῆς Ἰλιάδος ἐπίσης χάριν τοῦ Ἀλεξάνδρου. Τὸ ἀντίγραφον ἐκεῖνο παρέλαβε μεθ' ἑαυτοῦ ἐν τῇ ἐκστρατείᾳ ὁ Ἀλέξανδρος, εὐρῶν δὲ μεταξὺ τῶν περσικῶν λαφύρων πολῦτιμον νάρθηκα (κιβωτίδιον πολυτελές) τὸ ἐφύλαττεν ἕκτοτε ἐν αὐτῷ, ὅθεν ἢ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἔκδοσις ἐκείνη τοῦ Ὀμήρου, κατὰ τὴν ἀρχαιότητα περιώ-

νυμος, ἐκλήθη ἐκ τοῦ γάρθηκος (Πλουτάρχου Ἀλεξ. 8).

Μετὰ τὴν ἐκ Μακεδονίας ἀναχώρησιν τοῦ Ἀλεξάνδρου ὁ Ἀριστοτέλης ἐπέστρεψεν εἰς Ἀθήνας. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ χρόνῳ πιθανῶς συζῶν μετὰ τινος ἐκ Σταγείρων γυναικὸς Ἐρπυλλίδος, ἦν ὡς σύζυγον εἶτα τινὲς ἀναφέρουσιν, ἔσχεν ἐξ αὐτῆς υἷον τὸν Νικόμαχον δι' ὃν ἔγραψε καὶ πρὸς ὃν ἀπηύθυνε τὸ ἔργον τοῦ Ἡθικὰ Νικομάχεια (πρὸς Νικόμαχον).

Ἐγκαταστάς ἕκτοτε ἐν Ἀθήναις ἱδρυσεν σχολὴν ρητορικῆς, τουτέστιν ἀνωτέρας μορφώσεως, ἀντίπαλον τῆς περιφήμου τότε σχολῆς τοῦ Ἰσοκράτους, ἀλλὰ καὶ τῆς Ἀκαδημείας, ἥτοι τῆς πλατωνικῆς σχολῆς, τὴν ὁποίαν διηύθυνεν, ὡς εἴρηται, ὁ Σπεύσιππος. Συνέστησε δὲ τὴν σχολὴν του εἰς τὸ Λύκειον, εὐρύχωρον δημοσίαν δενδρόφυτον ἕκτασιν ἀφιερωμένην εἰς τὸν Λύκειον Ἀπόλλωνα, ἐκτεινομένην ὑπὸ τὸν Λυκαθητόν, ἥτοι εἰς μέρος τῆς πόλεως ἀντιθέτως κείμενον τοῦ κήπου τῆς Ἀκαδημείας. Καὶ ἔνεκα τῆς πολυμαθείας καὶ τῆς περὶ τὸ διδάσκειν ἱκανότητος καὶ συστηματικότητος τοῦ διδασκάλου, ἡ νέα σχολὴ ταχέως εὐδοκίμησε καὶ ἀνεδείχθη. Ὠνομάσθη δὲ περιπατητικὴ ἐξ αἰτίας τῆς συνηθείας ποῦ εἶχεν ὁ Ἀριστοτέλης γὰρ διδάσκειν περιπατῶν.

Τὰ ἐν τῇ σχολῇ μαθήματα ἐγίνοντο εἰς δύο παραδόσεις, τὴν πρῶταν καὶ τὸ ἀπόγευμα, ἔθεν ἑωθινὸς καὶ δειλινὸς περίπατος κατῴπιον ὠνομάσθησαν.

Καὶ κατὰ μὲν τὸν ἑωθινὸν ἐδίδασκε τοὺς ἀρχαιοτέρους καὶ εὐδοκιμωτέρους μαθητὰς τὰς βαθύτερον ἐπιστημονικὰς γνώσεις καὶ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ συστηματικὴν φιλοσοφίαν, ἀναπτύσσων ἐν ταύτῳ καὶ ἐλέγχων, ὡς δυνάμεθα γὰρ εἰκάσωμεν ἐκ τῶν συγγραμμάτων του, καὶ τὰς θεωρίας καὶ δοξασίας τῶν ἄλλων διασῆμων προγενεστέρων καὶ συγχρόνων του φιλοσόφων. Κατὰ δὲ τὸν δειλινὸν ἐδίδασκε τοὺς ἀρχαίους μαθητὰς καὶ ἄλλους ἀκροατὰς στοιχειώδη μαθήματα ρητορικῆς, φιλοσοφίας, γραμματολογίας καὶ ἄλλα μᾶλλον ἐν εἶδει διαλέξεως. Οὕτω τὰ μὲν πρῶτὰ μαθήματα ὠνομάσθησαν ἀκροαματικοὶ λόγοι, τὰ δὲ ἀπογευματινὰ ἐγκύκλιοι ἢ ἐν κοινῷ ἢ ἐξωτερικοὶ λόγοι.

Μολονότι δὲ ἀργότερον ἐλέχθη ὅτι ἦσαν οἱ ἀκροαματικοὶ λόγοι ἰδιαιτέρα τις καὶ ἀπόκρυφος διδασκαλία, ὥστε γὰρ φημισθῆναι ὅτι καὶ μυστικὴ Ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία ὑπῆρξεν, ἔμως ἐκ τῆς

μελέτης τῶν ἀριστοτελικῶν ἔργων καὶ ἐκ τοῦ ἐνιαίου, ὅπως σαφούς καὶ καθωρισμένου τρόπου θεωρίας ἐν αὐτοῖς βέβαιον συνάγεται πόρισμα ὅτι μία καὶ μόνη ὑπῆρξεν ἡ ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία καὶ μία ἐπίσης ἡ ἐπιστημονικὴ σκέψις, ὅποια μᾶς παρουσιάζονται σήμερον· διαστολὴ δὲ τῶν μαθημάτων ἔγινεν ἀπλῶς ὡς ἐκ τοῦ τρόπου διδασκαλίας καὶ λόγῳ τῆς διαφόρου μορφώσεως καὶ ἐπιδόσεως τῶν μαθητῶν, οἵτινες ἦσαν πολλοὶ καὶ ποικίλοι.

Ἡ μεγάλη καὶ μοναδικὴ εὐρυμάθεια τοῦ Ἀριστοτέλους, ὁ ὅποιος ἂν καὶ ἐξηκολούθησε μέχρι τέλους τῆς ζωῆς του τὰς μελέτας, τὰς ἐρεῦνας, τὰς πειράματα, τὰς παντοίας φυσικὰς συλλογὰς του καὶ ταξινομήσεις, εἶχεν ὅμως ἤδη ἀποθησαυρίσει, ὅτε ἴδρυσεν τὴν σχολὴν του, τὸ πλεῖστον μέρος τῶν θεωρητικῶν καὶ πρακτικῶν αὐτοῦ γνώσεων, καὶ πρὸς τούτοις ἡ σαφὴς καὶ εὐάρεστος, ἂν καὶ ὡς τραυλίζων ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν ἐκακολογεῖτο, ρητορικὴ δεινότης του, εἴλκυσε πολλοὺς Ἀθηναίους καὶ ἀλλαχόθεν μαθητὰς καὶ ἀκροατὰς εἰς τὸ Λύκειον. Διότι ἄλλως πλὴν τῆς, ὡς εἴρηται, ποικίλης σοφίας, ὅσην κατὰ τὴν πρώτην εἰς τὰς Ἀθήνας διατριβὴν του εἶχε συγκομίσει ὁ Ἀριστοτέλης, φαίνεται ὅτι καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐν Μικρασίᾳ καὶ ἐν Μυτιλήνῃ διαμονῆς του, μακρὰν τοῦ σοφιστικοῦ συρμοῦ καὶ εἰς ἡσυχίαν εὐρισκόμενος καὶ γαλήνην, ἐπηύξησε τὰς γνώσεις αὐτοῦ μὲ ἀκριβῆ μάθησιν τῶν ὄσων καὶ παλαιόθεν καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν του ἐδίδασκον οἱ φιλόσοφοι τῆς Ἰωνικῆς Σχολῆς, οἱ κυρίως περὶ τὰ φυσικὰ ἀσχολούμενοι καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τούτων καὶ ἀπὸ τούτων τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἕκαστος φιλοσοφίαν ἀναπτύσσοντες.

Ἐπειτα κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου εἰς τὴν μακεδονικὴν αὐτὴν συνεχῶς διατρίβων, ἔλαβεν ἀφορμὴν καὶ ἄνεσιν νὰ συστηματοποιήσῃ μὲν τὰς ἀπείρους γνώσεις του κατὰ τρόπον διδακτικόν ὡς καὶ τὰ ἐκ τούτων ἠθικὰ καὶ πολιτικὰ πορίσματα, νὰ ἐπαυξήσῃ δὲ μεγάλως δι' ἰδίων αὐτοῦ πειραμάτων καὶ παρατηρήσεων τὰς ἐπὶ τῆς φυσικῆς καὶ τῆς φυσιολογίας γνώσεις τοῦ τότε καιροῦ. Διότι ἄφθονα πρὸς τοῦτο παρείχοντο εἰς αὐτὸν τὰ μέσα ὑπὸ τῶν Μακεδόνων βασιλέων καὶ τότε καὶ κατόπιεν ὅτε κατὰ τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου εἰς τὴν Ἀσίαν χιλιάδες ἀνδρῶν ἐμισθοδοτοῦντο ὑπὸ τοῦ βασιλέως διὰ νὰ συλλέγουν καὶ νὰ ἀποστέλλουν εἰς τὸν Ἀριστοτέλην ὄλα τὰ ζῷα, τὰ φυτὰ

καὶ τὰ περίεργα ἐν γένει πράγματα τῆς Ἀσιατικῆς χώρας, ὅπως ἀναφέρει ὁ Πλίνιος. Ἄν δὲ πιστεύσωμεν τὸν Ἀθηναῖον, διὰ τὸν καταρτισμὸν τῶν ἐπιστημονικῶν συλλογῶν καὶ τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Ἀριστοτέλους ἐχορήγησεν ὁ Ἀλέξανδρος ὀκτακόσια τάλαντα, ἧτοι τέσσαρα καὶ πλέον ἑκατομμύρια χρυσῶν φράγκων. Οὕτω κατήρτισε τὴν «περὶ ζῴων ἱστορίαν» καὶ τὰ ἄλλα ἐπὶ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἔργα του, θαυμαστὰ ἕως σήμερον διὰ τὴν μέθοδον καὶ οὐχὶ σπανίως ἐκπληκτικὰ διὰ τὴν ἀκρίβειαν, συγγραφέντα κατὰ τὴν δευτέραν εἰς τὰς Ἀθήνας διαμονὴν του καὶ μετὰ τὴν σύστασιν τῆς ἰδικῆς του Περιπατητικῆς Σχολῆς.

Ἦτο δὲ ὁ Ἀριστοτέλης τὴν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποῖαν ἔδρυσεν τὴν σχολὴν του ἡλικίας πενήκοντα καὶ πλέον ἐτῶν. Ὡστε εὐλόγως γὰρ δύναται τις γὰρ ὑποθέσῃ ὅτι τὰς μὲν θεωρητικὰς γνώσεις του εἶχεν ἕως τότε συμπληρώσει, τὴν δὲ ταξινόμησιν τῆς ὑπ' αὐτοῦ συναχθείσης ποικίλης θεωρητικῆς καὶ πρακτικῆς ὕλης καὶ τὴν συνέχειαν τῶν πειραμάτων αὐτοῦ καὶ παρατηρήσεων καὶ τὴν διαρρύθμισιν τῶν πλειστέρων καὶ σημαντικωτέρων ἔργων του ἐξηκολούθησεν ἔκτοτε καὶ μέχρι τέλους τῆς ζωῆς του. Ἐβοήθησε δὲ πολὺ εἰς τὴν ταξινόμησιν καὶ εἰς τὴν κατασκευὴν ἢ καθημερινῇ καὶ συστηματικῇ διδασκαλίᾳ καὶ ὄχι ὀλίγον συνετέλεσεν ἢ ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν καὶ κατὰ τὰς ὁδηγίας του καὶ κατὰ ἀρχικόν, δι' ἕκαστον ἔργον, ἰδικόν του σχέδιον συνεργασία τῶν μαθητῶν του.

Διὰ τοῦτο δὲ καὶ εἰς τὰ σφζόμενα συγγράμματα τοῦ Ἀριστοτέλους, ἐκ τῶν ὁποίων ἴσως μερικὰ ἐγράφησαν ὑπὸ τῶν μαθητῶν του ὡς αὐτὸς ὑπηγόρευε καὶ ὠδήγει, καταφαίνεται πλείστη μὲν φροντίς καὶ ἱκανότης εἰς συστηματοποίησιν καὶ σαφήνειαν, ὀλίγη δὲ ἐπιμέλεια ὕφους καὶ πλαστικῆς εἰκονίσεως. Ὡστε καὶ κατὰ τὴν ὕλην καὶ κατὰ τὴν μορφήν γὰρ ἐνθυμίζουσι τύπον Ἐγκυκλοπαιδείας περιλαμβανούσης τὸ σύνολον σχεδὸν τῶν τότε γνώσεων, ἀλλ' ὑπὸ μορφήν καὶ κατὰ σύστημα καὶ σύμφωνα πρὸς τὴν φιλοσοφίαν ἐνὸς μόγου συγγραφέως. Ἰόσον δὲ εἶναι τὸ πλῆθος τῶν γνώσεων ὅσα τὰ ἀριστοτελικά συγγράμματα περιέλαβον καὶ τόσαι προδήλως εἶναι αἱ νέαι παρατηρήσεις καὶ αἱ νέαι θεωρίαι, ὅσας εἰς ἕνα ἕκαστον θέμα ὁ φυσιοδίφης καὶ φιλόσοφος συγγραφεὺς ἰδικῶς του προσέθεσε καὶ τόση εἶναι τῆς διευκρινήσεως καὶ τῆς συστηματοποιήσεως ἢ δύναμις καὶ ἢ ἀρτιότης, ὥστε δικαίως

ἐλέχθη ὑπὸ Γερμανοῦ σοφοῦ ὅτι ἄλλος Ἄριστοτέλης οὔτε ἐγεννήθη, οὔτε θὰ γεννηθῆ, ἀλλ' οὔτε εἶναι ἀνάγκη νὰ γεννηθῆ.

Ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἄριστοτέλους ὀλίγα, μόλις τὸ ἐν τρίτον, διεσώθησαν. Καὶ τοῦτο συμπεραίνουν ἐκ πολλῶν ὑπ' ἀρχαίων συγγραφέων ἀναφερομένων ἀριστοτελικῶν ἔργων ἀγνώστων εἰς ἡμᾶς, μάλιστα δὲ ἐκ τοῦ καταλόγου τοῦ Διογένους Λαερτίου καὶ ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Μεναγίου καὶ τοῦ Ἄραβος Ἐξ Καζίρ καταγεγραμμένων ἀπαριθμήσεων. Πιθανώτερον ὅμως εἶναι ὅτι ἡ ἀπώλεια ἀριστοτελικῶν ἔργων δὲν εἶναι τόσο μεγάλη καὶ ὅτι ἔχομεν ἔτι καὶ νῦν τὸ κυριώτερον καὶ σημαντικώτερον μέρος τῶν ἔργων του. Καὶ ἀπωλέσθησαν μὲν βεβαίως τινά, ἀλλὰ ποῖα ἦσαν ἀκριβῶς τὰ συγγράμματα ταῦτα καὶ τίνες καὶ οἱ τίτλοι των δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν ἀσφαλῶς, διότι καὶ εἰς τὴν παράθεσιν αὐτῶν παρ' ἀρχαίοις καὶ εἰς τὰς μεταγενεστέραις ἀπαριθμήσεις ἐπικρατεῖ ἀσάφεια καὶ ἀοριστία. Ἄλλ' ὅμως ὡς ἡ σημαντικώτερα ἴσως τῶν ἀπωλειῶν δύναται νὰ θεωρηθῆ ἡ ἀπώλεια τῆς «Συναγωγῆς Πολιτειῶν», ὀγκώδους ἔργου περὶ οὗ εἰς τὰ προλεγόμενα περὶ τῆς «Ἀθηναίων Πολιτείας» ἐκτενῶς ἀναφέρομεν.

Τὰ ἔργα τοῦ Ἄριστοτέλους ἀπὸ τῶν ἀρχαίων ἤδη χρόνων κατετάχθησαν συστηματικῶς καὶ κατὰ διαφόρους τρόπους. Οὕτως ἐχωρίσθησαν εἰς ὑπομνητικά, ἤτοι ἀποτελούμενα ἐκ σημειώσεων καὶ συνταγματικά, ἤτοι ἀποτελοῦντα πλήρεις πραγματείας, ἀπὸ ἄλλης δὲ ἀπόψεως εἰς ἐσωτερικά, ἤτοι περιέχοντα τὰς ὑψηλοτέρας διδασκαλίας τοῦ Ἄριστοτέλους καὶ ἐξωτερικά ἢ ἐν κοινῷ, ἤτοι προπαιδευτικά.

Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Ἄριστοτέλης ἐπιτυχῶς διεχώρισε τὰ φιλοσοφικὰ μόνον ἔργα του, τὰ κληθέντα ὑπ' αὐτοῦ λόγοι, εἰς ὀργανικούς λόγους ἢ λογικούς, εἰς θεωρητικούς καὶ εἰς πρακτικούς.

Ἐκ τῶν νεωτέρων κατατάξεων τέλος ἐπεκράτησεν ἡ τῆς πρώτης Ἀλδείου ἐκδόσεως, ἡ χωρίζουσα τὰ σφζόμενα ἔργα εἰς :

1) *Λογικὴν*, περιλαμβάνουσιν τὰ ἔργα : *Κατηγορίαι*, *Περὶ ἑρμηνείας*, *Ἀναλυτικά πρότερα*, *Ἀναλυτικά ὕστερα*, *Τοπικά* καὶ *Περὶ σοφιστικῶν ἐλέγχων*. Ἡ σειρά αὕτη ὠνομάσθη ὑπὸ τῶν νεωτέρων «Ἄργανον».

2) *Φυσικά*, κατὰ τὴν ἀρχαίαν, ἐννοεῖται, καὶ γενικωτέραν ἐννοίαν τοῦ ὄρου, περιλαμβάνοντα πραγματείας : *Φυσικῆς ἀκροά-*

σεως βιβλία ὀκτώ, *Περὶ Οὐρανοῦ, Περὶ Γενέσεως καὶ Φθορᾶς, Μετεωρολογικά, Περὶ Ψυχῆς, Περὶ Αἰσθήσεως καὶ Αἰσθητῶν, Περὶ Μνήμης καὶ Ἀναμνήσεως, Περὶ Μακροβιότητος καὶ Βραχυβιότητος, Περὶ Νεότητος καὶ Γήρατος, Περὶ Ὑπνου καὶ Ἐγρηγόρσεως, Περὶ Μαντικῆς τῆς ἐν τοῖς Ὑπνοῖς, Περὶ Ζωῆς καὶ Θανάτου, Περὶ ἀναπνοῆς, Περὶ ζώων ἱστορίας, Περὶ ζώων γενέσεως, Περὶ ζώων κινήσεως, Περὶ ζώων μορίων, Περὶ ζώων πορείας, Περὶ ζώων χρωμάτων, Περὶ ἀκουστῶν, Φυσιογνωμικά, Περὶ φυτῶν* (διασωθὲν ἐν λατινικῇ καὶ ἀραβικῇ μεταφράσει), *Περὶ θαυμασίων ἀκουσμάτων, Μηχανικὰ προβλήματα καὶ Περὶ Ἀτόμων γραμμῶν.*

3) Τὰ μετὰ τὰ φυσικά, περιλαμβάνοντα δεκατέσσαρα βιβλία καὶ τὰς διατριβὰς *Περὶ Μελίσσου, Περὶ Ξενοφάνους καὶ περὶ Γοργίου.*

4) Τὰ πρακτικά, περιλαμβάνοντα τὰ Ἠθικά *Νικομάχεια, τὰ Μεγάλια καὶ τὰ Εὐδήμεια, Τὰ Πολιτικά, τὴν Ἀθηναίων Πολιτείαν, τὴν Ρητορικὴν, τὴν Ρητορικὴν εἰς Ἀλέξανδρον* (ἀμφισβητουμένην) καὶ τὴν *Ποιητικὴν, καὶ*

5) Τὰ ἀποσπάσματα (ἦτοι τὰ σωζόμενα παρενθετικῶς εἰς ἔργα ἀρχαίων συγγραφέων). — Τὰς ἐπιστολάς (ἀμφισβητουμένας κατὰ τὸ πλεῖστον) καὶ τὰ ποιήματα ἐπίσης ἀμφισβητούμενα.

Οἱ τίτλοι οὗτοι ἀπλῶς ἄνευ ἐπεξηγήσεως παρατεθέντες δύνανται νὰ δείξωσι τὴν εὐρύτητα, τὴν ποικιλίαν καὶ τὸ τεράστιον μέγεθος τοῦ ἀριστοτελείου ἔργου, τὸ ὅποῖον, ὅπως ἐν ἀρχῇ τῶν σημειώσεων τούτων εἶπομεν, ἀπετέλεσε τὸν ἐπιστημονικὸν καὶ φιλοσοφικὸν κώδικα τῆς πολιτισμένης ἀνθρωπότητος ἐπὶ δύο καὶ πλέον χιλιάδας ἐτῶν, ἀποτελεῖ δὲ καὶ τώρα ἀκόμη τὸ πνευματικὸν ἔθιμον σχεδὸν ὅλης τῆς συνήθους ἐπιστημονικῆς καὶ φιλοσοφικῆς δημιουργίας.

Καὶ ἀνάλυσιν μὲν τοῦ φιλοσοφικοῦ συστήματος τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ ἔκθεσιν τῆς ἐπιστημονικῆς αὐτοῦ ἐργασίας, ἔστω καὶ στοιχειωδῶς ἐπιχειρούμεναι, θὰ ἐξέτειναν τὸ σημεῖωμα τοῦτο ἀναγκαστικῶς εἰς ὀγκώδη πραγματείαν. Τοῦτο δὲ μόνον δύναται νὰ λεχθῆ συμπερασματικῶς καὶ ἀπὸ μιᾶς μόνον ἀπόψεως, γενικῆς ἀλλ' ὄχι καὶ συνολικῆς, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης βάσιν τῆς ἐπιστήμης ἔθεσε τὸ πείραμα καὶ τὴν παρατήρησιν, ὡς σκοπὸν δὲ πάσης ἐπι-

στήμης ὥρισε τὴν γνῶσιν τῶν αἰτιῶν τῶν πραγμάτων καὶ φαινομένων ἐκείνων, ὅσα ὑπόκεινται εἰς τὴν πείραν. Οὕτω, καθ' ἃ ὁ ἴδιος διευκρινεῖ, (Μετὰ τὰ φυσικὰ Βιβλ. Α', ΙΙΙ) ἡ πείρα μὲν παρέχει ἡμῖν τὸ γεγονός, ἡ ἐπιστήμη δὲ ζητεῖ τὸ αἷτιον καὶ διατὶ πρῶτον.

Ἀπὸ τοιαύτης ἀφετηρίας ὁρμώμενος ὁ Ἀριστοτέλης κρίνεται ὡς ἀντίθετος τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας· ἐνῶ ἴσως ἐπισταμένη καὶ βαθυτέρα μελέτη τοῦ πλατωνικοῦ καὶ παραλλήλως τοῦ ἀριστοτελικοῦ ἔργου θὰ ἐδείκνυε τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν, ἀντιθέτως πρὸς τὴν γνώμην καὶ τὴν ἀπόφασιν τοῦ μεγάλου ἰδρυτοῦ τῆς, ὡς ἀσχοληθεῖσαν κυρίως περὶ ἓν μέρος τῶν πλατωνικῶν ἀντιλήψεων καὶ ἀκολουθήσασαν μίαν ἀπὸ τὰς μεθόδους διανοητικῆς ἐξελίξεως καὶ γνώσεως τοῦ ἐπιστητοῦ, τὰς ὁποίας διετύπωσεν ἡ καταπληκτικῶς ἀντιληπτικὴ διάνοια τοῦ Πλάτωνος, ἢ δαιμονίως διδούσα ὡς ὠρισμένον μὲν καὶ ὠφέλιμον τὸν βαθμιαίως πλατυνόμενον ὀρίζοντα τῶν γνώσεων—τὴν ἀνθρωπίνην δηλονότι συνθήκην καὶ συμφωνίαν—, ἀόριστον δὲ καὶ ἀτέρμονα τὸν ὀρίζοντα τῆς ὄλης ζωῆς, πρὸς τὸν ὁποῖον ἀναγκαστικῶς καὶ ἐξ ἐσωτερικῆς ὀρμῆς ἀτενίζει (θεωρεῖ) ὁ ἀνθρώπινος νοῦς καὶ τοιουτοτρόπως συμπερασματικῶς διαχαράξασα τοὺς ἐπαλλήλους καὶ ὁμοκέντρους κύκλους τῆς Ἐπιστήμης καὶ τῆς Ὑποθέσεως.

Εἶναι δὲ χρήσιμος ὁ περὶ τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας ὑπαινιγμὸς οὗτος, διὰ νὰ δειχθῇ κάπως ἐξ ἀντιδιαστολῆς καὶ ἐναργέστερον, πῶς ὁ μὲν Πλάτων δύναται νὰ λογισθῇ ὡς τὸ ὑψηλότερον σημεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνῆλθεν ἡ Ἑλληνικὴ σκέψις, ἡ κληρονόμος ὄλης τῆς ἀνατολικῆς γνώσεως καὶ δημιουργὸς ἀμυθήτου θησαυροῦ σοφίας, ὁ δὲ Ἀριστοτέλης πρέπει νὰ χαρακτηρισθῇ ὁ πρῶτος μετὰ τὴν δημιουργικότητα καὶ πρὸς τὴν κατάβασιν σταθμὸς.

Τὴν φιλοσοφικὴν αὐτοῦ σχολὴν διηύθυνεν ὁ Ἀριστοτέλης μέχρι τοῦ 323 π. Χ. ὁπότε, ἐπειδὴ τὸ ἀντιμακεδονικὸν κόμμα εἶχεν ἐνισχυθῆ ἔνεκα τοῦ θανάτου τοῦ Ἀλεξάνδρου, κινδυνεύων ὡς φίλος τῆς μακεδονικῆς δυναστείας ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ εἰς Χαλκίδα τῆς Εὐβοίας, ὅπου καὶ ἀπέθανε μετὰ ἓν ἔτος ἀπὸ χρόνιον οἰκογενειακὸν τοῦ νόσημα τοῦ στομάχου.

Αἱ σπερμολογίαι, τὰς ὁποίας συγγραφεῖς τῆς παρακμῆς καὶ τινες ἐκκλησιαστικοὶ ἀνέφεραν περὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, ὡς ἀστέρ-

γου πρὸς τὸν προστάτην του Ἑρμείαν καὶ ὡς ἀγνώμονος πρὸς τὸν Πλάτωνα καὶ ὡς ἐπιβουλευθέντος τὴν ζωὴν τοῦ μαθητοῦ καὶ εὐεργέτου αὐτοῦ Ἀλεξάνδρου, καθὼς καὶ ὁ μῦθος περὶ αὐτοκτονίας του, ἀποδεικνύονται ἐξ αὐτῶν τῶν πραγμάτων, ἤτοι ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ ἐκ τῶν αὐθεντικῶν λεπτομερειῶν τοῦ βίου του, τελείως ἀστήρικτα μυθεύματα, ἀνάξια ἐκτενεστέρας μνείας.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Ἀριστοτέλους περιληπτικῶς. Περὶ δὲ τῆς σημασίας καὶ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ ἔργου αὐτοῦ προσθετέον ὅτι :

Ἄν ὡς μέτρον ἀναγνωρίσεως τοῦ φιλοσόφου ἐτίθετο ἢ φανερά· καὶ ἄμεσος θεωρητικὴ ἐπίδρασις ἐκ τοῦ ἔργου του, ὁ Ἀριστοτέλης ἀναντιρρήτως θὰ ἀνεγνωρίζετο ὡς ὁ μεγαλύτερος τῶν φιλοσόφων καὶ τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν νεωτέρων. Διότι ἄλλαι κορυφαῖαι διάνοιαι, καὶ μάλιστα ὁ φωτεινὸς καὶ ἀφθαστος Πλάτων, ἐπέδρασαν μὲν σημαντικὰ καὶ βαθύτατα εἰς τὴν καθόλου ἐξέλιξιν τῆς σκέψεως καὶ εἰς τὴν κοινωνικὴν ταύτης ἐκδήλωσιν, εἰς τὴν θρησκείαν δηλαδὴ καὶ τὴν πολιτείαν, εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν τέχνην, ἀλλ' ὅμως κανεὶς δὲν ἐχρησίμευσεν ὡς ἀνεγνωρισμένος ὁδηγητῆς καὶ διδάσκαλος εἰς πάντα κλάδον τῆς ἀνθρωπίνης ἐπιστήμης, ὡς ὁ Ἀριστοτέλης. Διότι ὡς εἴρηται, ἐπὶ δύο χιλιάδας ἐτῶν τοῦ φιλοσόφου τούτου τὰ ἔργα—ἢ λογικὴ ὡς αὐτὸς τὴν διερρύθμισεν, ἢ πρακτικὴ φιλοσοφικὴ ἀντίληψις, ὡς τὴν ἐκανόνισεν, ἢ μεθοδικὴ καὶ διὰ τοῦ κειράματος ἐπιστημονικὴ γνῶσις, ὡς τὴν ἐπεχείρησεν, ἢ ἐπὶ τῇ βάσει ὅλων ὠρισμένων κανόνων καλλιτεχνία, ὡς τὴν διευκρίνησε, καὶ τέλος ἢ δογματικὴ καὶ ὠφελιμιστικὴ ἠθικὴ, ὡς τὴν διετύπωσεν, ἐγένοντο ἀφετηρίαι καὶ γνώμονες τῆς πρακτικῆς ἐν μέρει ἐνεργείας καὶ τῆς θεωρητικῆς ἐν γένει παραγωγῆς. Καὶ κάτι πλέον τούτου ἀκόμη· ἢ διδασκαλία του ἔπαυσε μὲν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Βάκωνος γὰρ εἶναι ἢ ἀπὸ καθέδρας καὶ ἐπίσημος, ἀλλ' οὐχ ἤττον παρέμεινεν ἀναγκαστικῶς καὶ ὀργανικῶς ἰσχυρὰ καὶ σπουδαίως ἐπιδρῶσα ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως μέχρι σήμερον. Διότι, πλὴν ὀλίγων νεωτάτων φιλοσόφων, παραμένει ἐδραία καὶ ἀποκλειστικὴ ἀκόμη ἢ πίστις εἰς τὸ πείραμα καὶ μάλιστα ἢ ὑπαγωγή τῶν γενικοτήτων εἰς τοὺς ἐπιστημονικοὺς νόμους, ἤτοι εἰς τὰ ἐκ μερικοτήτων δεδομένα πορίσματα. Μικρὰν

ἡ δὲ παραλλαγὴν διὰ τὴν πλειονότητα τῶν σκεπτομένων ὑπέστη ὁ τρόπος τοῦ συλλογίζεσθαι, ὁ διατυπωθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους· μέχρι τοσούτου, ὥστε ὁ βαθύτερον καὶ οὐσιαστικώτερον ἐρευγῶν καὶ διεισδύων νὰ διακρίνη διὰ δύο ἀντίθετοι φιλοσοφικοὶ τρόποι, οἱ ἐπικρατοῦντες ἤδη, ἦτοι ἡ Ἐγελιανὴ φιλοσοφικὴ μέθοδος, ὁ διαλεκτικὸς μεταφυσικισμὸς, καὶ ἡ κυρίως ἀντίθετος εἰς αὐτὴν Θετικὴ (ποζιτιβιστικὴ) φιλοσοφία, ὁ ἐπιστημονισμὸς, ἔχουσιν ἐπ' αὐτῶν καταφανῆ καὶ οὐσιώδη τὴν Ἀριστοτελικὴν ἐπίδρασιν, ὁ μὲν Ἐγελιανὸς τρόπος ἐκ τῶν μεταφυσικῶν τοῦ Ἀριστοτέλους, ὁ δὲ ποζιτιβιστικὸς ἐκ τῶν φυσικῶν αὐτοῦ. Καὶ μόνον ἴσως ἐργασίαι μερικαί, εἰς τὰς νεωτέρας μαθηματικὰς θεωρίας ἢ φιλοσοφικοὶ ὑπαινιγμοὶ ἀσυστηματοποίητοι ἀκόμη, ὡς π. χ. αἱ ἀντιλήψεις τοῦ Νίτσε, τοῦ Ρενουβιέ, τοῦ Μπέρξον καὶ αἱ μελέται τοῦ Ποανκαρέ, δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ἀποφυγοῦσαι κατὰ τὸ πλεῖστον τὴν ἀριστοτελικὴν ἐπίδρασιν. Τοῦτο δὲ τὸ κολοσσιαῖον ὄντως καὶ μοναδικὸν κατόρθωμα μιᾶς μόνης διανοίας δύνανται νὰ ἐξηγηθῆ, ὅταν ἀντιληφθῆ τις ὀρθῶς τὸν Ἀριστοτέλην ὅπως χαρακτηρίζει αὐτὸν ὁ Τσέλλερ ἰδρυτὴν τῆς «φιλοσοφίας τῶν ἀντιλήψεων», ἦτοι—καθαρώτερα καὶ γενικώτερα—ὡς συγκεφαλαιώσαντα καὶ συστηματοποιήσαντα τὰ μέχρι τῶν χρόνων τοῦ δεδομένα τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως καὶ σοφίας. Κατὰ τρόπον καὶ δι' αἰτίας ἀναλόγους πρὸς τὸν τρόπον καὶ τὰς αἰτίας, αἱ ὁποῖαι ἀνέδειξαν θεμελιωτὰς θρησκειῶν τοὺς παρουσιάσαντας εἰς πρακτικὰ πορίσματα καὶ δογματικὰ συμπεράσματα καλλίτεχνα κάπως, ἀλλὰ κυρίως εὐνόητα, τὴν συνολικὴν ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν ἐπικρατοῦσαν σκέψιν καὶ τὰς ἐκ ταύτης ἀπορρεούσας ἠθικὰς δοξασίας.

Ἀθῆναι Ἰούλιος 1937

I. Ζερβὸς

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ ΕΙΣ ΑΘΗΝΑΙΩΝ ΠΟΛΙΤΕΙΑΝ

Μεταξὺ τῶν ἔργων τοῦ Ἀριστοτέλους ἐκείνων, ὅσα εἶτε συνετάχθησαν διὰ τὴν ἐξωτερικὴν ἢ ἐν κοινῷ διδασκαλίαν εἶτε ἐξ αὐτῆς προέκυψαν, εἶναι καὶ τὸ φερόμενον ὑπὸ τὸν τίτλον *Συναγωγὴ πολιτειῶν* ἢ ἀπλῶς *Πολιτεῖαι* (πολιτεύματα). Τοῦτο παλαιόθεν εἶχεν ἀπολεσθῆ, μόνον δὲ πρὸ ἡμίσεος αἰῶνος τὸ πρῶτον, τὸ καὶ σπουδαιότερον ἴσως βιβλίον αὐτοῦ, τὸ πραγματευόμενον περὶ τοῦ πολιτεύματος τῶν Ἀθηναίων, ἀνευρέθη σχεδὸν ὀλόκληρον.

Εἰς τὸ περὶ πολιτειῶν σύγγραμμά του ὁ Ἀριστοτέλης περιέγραφε καὶ ἀνέλυε κατὰ μὲν τὸν Διογένην Λαέρτιον καὶ τὸν Ἡσύχιον 158 πολιτεύματα αὐτονόμων πόλεων καὶ κρατῶν, κατὰ δὲ τὸν ἀραβικὸν κατάλογον τὸν λεγόμενον τοῦ Πτολεμαίου 161, κατὰ δὲ τὸν Ἀμμώνιον 240, κατὰ δὲ τὸν Μενάγιον 245 καὶ κατ' ἄλλους τέλος 250 ἢ 255 πολιτεύματα⁽¹⁾, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ πλεῖστα ἑλληνικά, τινὰ δὲ βαρβαρικά. Πιθανὸν δὲ φαίνεται ὅτι τὰ βαρβαρικά περιλαμβάνοντο ὅλα εἰς μίαν μόνην πραγματείαν ὑπὸ τὸν τίτλον *Νόμιμα βαρβαρικά*, πλὴν τοῦ πολιτεύματος τῶν Καρχηδονίων, ὅπερ ἀπετέλει ἴδιον βιβλίον.

Τὴν τόσῃν ἔκτασιν τῆς *Συναγωγῆς Πολιτειῶν* μαρτυρεῖ καὶ ὁ Κικέρων, παρέχων νύξιν καὶ περὶ τῆς ὕλης ἐν συνόλῳ τῆς συγγραφῆς⁽²⁾.

Καὶ προκειμένου μὲν περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν βιβλίων τῶν ἀποτελούντων τὴν συγγραφὴν τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι ἡ διαφορὰ

⁽¹⁾ Λεπτομερέστερον αἱ σχετικαὶ μαρτυρίαι παρατίθενται ὑπὸ τοῦ V. Rose ἐν *Aristotelis fragmenta* (Teubner 1886).

⁽²⁾ Cicero, de finibus V, 4 «*omnium fere civitatum, non Graeciae solum sed etiam barbariae ad Aristotele mores instituta. disciplinas a Theophrasto leges etiam cognovimus*».

ἄριθμοῦ βιβλίων προέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι οἱ μὲν τὸν μικρότερον ἄριθμὸν ἀναφέροντες ὑπολογίζουσι τὰ βαρβαρικά νόμιμα ὡς ἐν βιβλίον, οἱ δὲ τὸν μεγαλύτερον (250—255) ὑπολογίζουσι καὶ συναριθμοῦσιν ἐν ἑκάστον τῶν κεφαλαίων τούτου ὡς βιβλίον.

Ὁ συνολικὸς ἄριθμὸς τῶν πολιτειῶν τοῦ Ἀριστοτέλους, ὡς προκύπτει ἐκ τῶν ἀποσπασμάτων, ὅσα εἰς διαφόρους συγγραφεῖς διεσώθησαν, εἶναι 99. Εἰς τὰ 51 ἐξ αὐτῶν τῶν ἀποσπασμάτων τὸ ὄνομα τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ ὁ τίτλος τῶν Πολιτειῶν ἀναφέρονται εἰδικῶς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον οὕτω : « Ἀριστοτέλης ἐν τῇ — ων πολιτεία ». Εἰς 16 ἄλλα ἀναφέρεται ὁ Ἀριστοτέλης, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὸ ὄνομα τῆς πολιτείας. Καὶ εἰς τὰ λοιπὰ εἶναι πρόδηλα ἐκ τοῦ περιεχομένου καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους ὡς συγγραφέως τὸ ὄνομα καὶ τὸ τῆς πολιτείας.

Οὕτω κατηρτίσθη ὁ ἐξῆς κατάλογος πολιτειῶν Ἀριστοτέλους :

* Ἀθηναίων	Κυρηναίων	* Ἀντανδρίων	* Ἐπιδαμνίων
Αἰγινήτων	Λακεδαιμονίων	* Ἀδραμυτηνῶν	* Ἐρετριέων
Αἰτωλῶν	Λευκαδίων	* Ἐπιδαυρίων	* Ἐρυθραίων
* Ἀκαρνάνων	Λοκρῶν	Θηβαίων	* Ἐστιαίων
* Ἀκραγαντίνων	Λυκίων	* Ἰασέων	Ζαγκλαίων
* Ἀμβρακιωτῶν	Μασσαλιωτῶν	Κρητῶν	* Ἡραιέων
* Ἀργείων	Μεγαρέων	Κροτωνιατῶν	* Ἡρακλεωτῶν
* Ἀρκάδων	Μεθωναίων	Κυθηρίων	Θηραίων
* Ἀχαιῶν	Μηλιέων	Μηλίων	* Ἰστιαίων
Βοττιαίων	Ναξίων	Μιλησίων	Καρχηδονίων
Γελῶων	Νεαπολιτῶν	Ρηγίνων	Καταναίων
Δελφῶν	* Ὀπουντίων	Ροδίων	Κλαζομενίων
Δηλίων	* Ὀρχομενίων	Σολέων	Κῶων
* Ἠλείων	Παρίων	Συβαριτῶν	Λαρισαίων
* Ἠπειρωτῶν	Πελληνέων	Τηνίων	Λεοντίνων
Θετταλῶν	Σαμίων	Χαλκηδονίων	Μαγνήτων
* Ἰθακησίων	Σαμοθρακῶν		Μαντινέων
* Ἰμεραίων	Σικυωνίων	ἐν ὄλφ 16	Μολοσσῶν
Κείων	Σινωπαίων		Μυτιληναίων
Κερκυραίων	Συρακοσίων	* Ἀμφιπολιτῶν	Ροδίων
Κιανῶν	Ταραντίνων	* Ἀντισσαίων	Φαρσαλίων
Κολοφωνίων	Τεγεατῶν	* Ἀπολλωνιατῶν	Χαλκιδέων
Κορινθίων	Τενεδίων	ἐν Πόντῳ	Χίων
Κυθνίων	Τροιζηνίων	* Ἀρυδηνῶν	* Ὠρειτῶν
Κυμαίων	Φωκαέων	* Ἀφυταίων	
Κυπρίων	ἐν ὄλφ 51	Βυζαντίων	ἐν ὄλφ 32

Αἱ πολιτεῖαι ἀρχῆθεν ἑταξινομήθησαν πιθανῶς κατὰ στοιχεῖα (Elias ap. Boser), ὡς ἄλλως ἐμφαίνεται πως καὶ ἀπὸ τὸ ἐν Ἀποκρατίωνι ἐν λ. θεσμοῦται :— Ἀριστοτέλης ἐν τῇ α' Ἀθηναίων πολιτεία.

Πρὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἱστορικὴν καὶ κριτικὴν ἀνάλυσιν πολιτευμάτων εἶχεν ἐπιχειρήσει ὁ Κριτίας, ὁ μαθητὴς τοῦ Γοργίου καὶ τοῦ Σωκράτους, ὁ κατόπιν γενόμενος ἐκ τῶν τριάκοντα τυράννων, συγγράψας περὶ Λακεδαιμονίων, περὶ Θεσσαλῶν καὶ περὶ Ἀθηναίων πολιτείας, λαῶν δηλαδή, παρὰ τοῖς ὁποίοις ἐπὶ πολὺ εἶχε διατρίψει. Τὰ σωζόμενα ἀποσπάσματα¹ μαρτυροῦσι τάσιν ὑπερβολικὴν πρὸς λεπτομερῆ καὶ παραστατικὴν περιγραφὴν τῶν ἔθιμων καὶ ἱστορήσιν ἀμφιβόλων ἀνεκδότων, οὐχὶ δὲ καὶ ἱστορικὴν ἐμβρίθειαν. Ἀντιθέτως ὁ Ἀριστοτέλης ἀποφυγὼν σχεδὸν ἀπὸ συστήματος τὴν περιγραφικότητα, ἂν καὶ περιγράψας τὰ ἔθιμα ἐφ' ὅσον ἐχρειάζετο τοῦτο πρὸς τὸν σκοπὸν του, ἀπέβλεψε κυρίως εἰς τὴν ἱστορικὴν διευκρίνησιν τῆς ἐξελίξεως τῶν πολιτευμάτων καὶ εἰς τὴν ἐπ' αὐτῶν συγχρονιστικὴν ἐπὶ τῶν γεγονότων κρίσιν. Οὕτω κατὰ τὸν ἐπιτυχῆ χαρακτηρισμὸν τοῦ Θεοδ. Reinach ἡ «Συναγωγὴ Πολιτειῶν» ἦτο ἀνάλυσις τῶν τε γεγονότων καὶ τῶν ἰδεῶν τοῦ φιλοσόφου, ὧν ἀμφοτέρων τὰ Πολιτικά του ἀπετέλουν τὴν σύνθεσιν.

Διὰ τὴν προπαρασκευὴν τῆς ὕλης τοῦ συγγράμματός του ὁ Ἀριστοτέλης θὰ ἐχρησιμοποίησε βεβαίως πολλοὺς συνεργάτας, καὶ μάλιστα τοὺς ἐπιδεξιωτέρους ἐκ τῶν μαθητῶν του· τὴν συγγραφὴν ὅμως, καθ' ἣ καὶ ἀσφαλῶς δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ἐκ τῆς Ἀθηναίων Πολιτείας καὶ ἐξ ἄλλων ἀποσπασμάτων, ἔκαμεν αὐτὸς ὁ ἴδιος. Ἡ βεβαίωσις αὕτη ἀποβλέπει, ἐννοεῖται, εἰς τὰς αὐθεντικὰς τοῦ ἔργου πραγματείας, διότι ὡς συνέχεια τοῦ Ἀριστοτελικοῦ συγγράμματος προέκυψαν ἀναμφιβόλως βραδύτερον ὁμοιώτυποι ἄλλων μεταγενεστέρων πραγματεῖαι, μαθητῶν ἢ μὴ τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀποδοθεῖσαι εἰς αὐτόν. Μεταξὺ τῶν συγγραφέων τοιούτων πραγματειῶν δέον νὰ καταλεχθῶσιν ὁ Ἡρακλείδης ὁ Ποντικός² καὶ ὁ Δικαίαρχος³, τοῦ ὁποίου ἡ Λακεδαιμονίων Πολιτεία ἐγένετο διάσημος. Τόσον δὲ πολὺ ὑπῆρξεν, ὡς φαίνεται, τὸ πλῆθος τῶν μιμήσεων, ὥστε ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος

1) *Fragmenta Historicorum Graecorum*, ἔκδ. Müller (Didot) II, 681 κέξ.

2) Κικέρωνος *De legibus* III, 6, 14.

3) Σουίδας ἐν λ. Δικαίαρχος, Κικέρωνος *Ad A t t.* II, 2.

ἤδη ἡ κριτικὴ διέστελλε τὰς γνησίας ἀπὸ τὰς μὴ γνησίας Πολιτείας τοῦ Ἀριστοτέλους ¹.

Πρώτη εἰς τὸ ὅλον ἔργον ἦτο, ὡς εἴρηται, ἡ Ἀθηναίων Πολιτεία, ἀνεκαίθεν μὲν ὡς αὐθεντικὴ φερομένη, παλαιόθεν δὲ ἀπολεσθεῖσα. Διότι καὶ ὁ Φώτιος ² ὁ ἐξ ἐπιτομῆς γνωρίσας αὐτὴν καὶ ὁ παλαιότερος τούτου Ἡσύχιος οὐδὲν αὐθεντικὸν αὐτῆς ἀποσπασμα ἀναφέρουσιν. εἶναι δὲ περίεργος ἡ τόσοσιν ἐνωρὶς συμβᾶσα ἀπώλεια, διότι βεβαίως ὑπῆρχον πολλὰ ταύτης ἀντίγραφα, καὶ μεγίστη ἀπεδίδοτο σημασία εἰς αὐτὴν, καθ' ὃ γραφεῖσαν ἐξ ἰδίας καὶ προσωπικῆς ἀντιλήψεως τοῦ Ἀριστοτέλους, ὁ ὁποῖος τὸ πλεῖστον τῆς ζωῆς του ἔμεινεν εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἐκ τοῦ ἔργου δὲ πλεῖστοι τῶν σημαντικῶν μεταγενεστέρων συγγραφέων ἔδανείζοντο πληροφορίας, κρίσεις καὶ περικοπὰς. Ὁ Κικέρων εἶχε τὸ ἔργον τοῦτο εἰς τὴν βιβλιοθήκην του, ὁ Πλούταρχος ἐξ αὐτοῦ ἰδίως ἤντησε τὸν βίον τοῦ Σόλωνος καὶ δι' αὐτοῦ διευκρίνησε πολλὰ εἰς τοὺς βίους τοῦ Θησέως, τοῦ Περικλέους καὶ τοῦ Νικίου· ὁ Ἀρποκρατίων δὲ τέλος καὶ ἄλλοι λεξικογράφοι ἐξ αὐτοῦ ἠρύσθησαν τὰ πλεῖστα καὶ σαφέστερα περὶ τῶν ἀθηναϊκῶν θεσμῶν. Τὴν ὑπὸ πολλῶν καὶ πολυτρόπως μνειάν ταύτην τοῦ ἔργου φέρει, ὄχι βέβαια καὶ πειστικῶς, ὁ Θεόδ. Reinach ὡς αἰτίαν τῆς ἀπωλείας, ἰσχυριζόμενος ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ ἀντιγραφεῖς ἐλογίζοντο ἀνωφελὲς νὰ ἐπιχειρῶσι τὴν ἀντιγραφὴν ἔργου ὕπερ ὀλόκληρον σχεδόν, κατὰ τὴν ἀντίληψίν των, περιλαμβάνετο ἀποσπασματικῶς εἰς ἄλλα συγγράμματα.

Ὅπως δὴποτε βέβαιον εἶναι ὅτι ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς Ἀναγεννήσεως ἡ Ἀθηναίων Πολιτεία ἐθεωρεῖτο ἀπολεσθεῖσα ὀριστικῶς, καὶ ἔκτοτε μόνον τὰ πολλαχόθεν συλλεγέμενα αὐθεντικὰ ἢ ἡλλοιωμένα ἀποσπάσματα, 90 περίπου, καὶ ἡ δισέλιδος κολοβὴ περίληψις τῶν περιεχομένων αὐτῆς, ἡ γνωστὴ ὑπὸ τὸν τίτλον «ἐκ τῶν Ἡρακλείδου περὶ πολιτείας Ἀθηναίων» ³, ἔδιδαν

1) Μυριόβιβλος κωδ. 161.

2) Μυριόβιβλος κωδ. 161.

3) Ἡ περίληψις αὕτη δίδει πληροφορίας διὰ τὰ περιεχόμενα 43 μόνον πολιτειῶν τοῦ Ἀριστοτελείου ἔργου.

ἰδέαν τινὰ ταύτης καὶ τῆς ὅλης περὶ πολιτευμάτων ἀριστοτελικῆς πραγματείας ¹.

Τὸ 1885 ὄμως ἐπὶ ἐφθαρμένου παπύρου τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Βερολίνου ἀνεγνώσαν ἀποσπάσματα ἱστορικῆς ὕλης, τὰ ὅποια ἀνεγνωρίσθησαν ὡς ἀνήκοντα εἰς τὴν Ἐπιτομὴν τῆς Ἀθηναίων Πολιτείας. Ἐπειδὴ δὲ ὁ πάπυρος προήρχετο ἐξ Αἰγύπτου, ὅπου εἶχον ἤδη ἀνευρεθῆ οἱ λόγοι τοῦ ῥήτορος Ὑπερείδους καὶ τὸ Παρθένιον τοῦ ποιητοῦ Ἀλκμᾶνος, ἐγεννήθη ἔκτοτε ἡ ἐλπίς τῆς ἐκεῖ ἀνευρέσεως τῆς Ἀθηναίων Πολιτείας, καθ' ὅσον μάλιστα ἐκ τίνος ἐν Πετροπόλει ἀποκειμένου καταλόγου Αἰγυπτιακῆς βιβλιοθήκης ἐβεβαιούτο ὅτι τὸ ἔργον ἐσώζετο ἐν Αἰγύπτῳ κατὰ τὸν τρίτον μ. Χ. αἰῶνα.

Καὶ ἡ ἐλπίς ἐντὸς ὀλίγου ἐπραγματοποιήθη. Τὸ 1891 ἠγγέλθη ἐκ Λονδίνου ὅτι μεταξὺ δέσμης παπύρων, ἄγνωστον πῶς καὶ πότε εἰσαχθέντων εἰς τὸ Βρετανικὸν Μουσεῖον, ἀνευρέθη ἡ Ἀθηναίων Πολιτεία τοῦ Ἀριστοτέλους. Μετ' ὀλίγας δὲ ἑβδομάδας ἐξεδόθη αὕτη ὑπὸ τοῦ Kenyon τὸ πρῶτον.

Εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὸ κείμενον, σύμφωνον ἄλλως πρὸς τὰ σωζόμενα ἀποσπάσματα, ἀνεγνωρίσθη αὐθεντικόν, διεπιστώθη δὲ μάλιστα καὶ τοῦ ἀντιγράφου ἡ μεγάλη ἀρχαιότης, ἀναγομένου εἰς τὸν πρῶτον μ. Χ. αἰῶνα. Ἀποτελεῖται δὲ τοῦτο ἐκ τεσσάρων ταινιῶν παπύρου ἀνίσων διαστάσεων, μήκους ἐν ὅλῳ ἐξ σχεδὸν μέτρων καὶ μέσου πλάτους εἰκοσιοκτὼ ἑκατοστῶν. Ἐπὶ τῆς κυρίας ὄψεως εὐρίσκονται γραμμένοι λογαριασμοὶ ἰδιωτικοῦ τινος κτήματος, ἔχοντες χρονολογίαν τὸ 11ον ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ Βεσπασιανοῦ, ἧτοι τὸ 78 ἢ 79 μ.Χ. Ἐπὶ τῆς ἀντιθέτου δὲ ὄψεως (in verso) ὑπάρχει τὸ κείμενον τῆς Ἀθηναίων Πολιτείας μὲ τέσσαρας διαφόρους χαρακτῆρας. Μὲ τὸν γραφικὸν δὲ χαρακτῆρα τοῦ πρώτου ἀντιγραφέως, πιθανῶς εἰδικωτέρου, ὑπάρχουν διορθώσεις ἐπὶ τῶν ἄλλων τριῶν τεμαχίων.

Καὶ μολονότι ὁ γραφικὸς χαρακτῆρ ἐν συνόλῳ εἶναι κανονικὸς καὶ ἐπιμελημένος, ἡ ἀνάγνωσις ὄμως παρουσίασε δυσχερείας

¹) Αἱ καλύτεραι ἀποσπασμάτων ἐκδόσεις εἶναι ἡ τοῦ G. Müller (Frag. Hist. Graec. II, 105 κέξ.) καὶ ἡ προμνημονευθεῖσα Aristotelis Fragmenta (Teubner 1886).

ἔνεκα τῆς ἐν συνεχείᾳ γραφῆς ὄλων τῶν λέξεων, τῆς μὴ στίξεως, τῆς συντμήσεως τῶν τελικῶν συλλαβῶν τῶν λέξεων καὶ τῆς πολλαχοῦ φθορᾶς τοῦ παπύρου· ὥστε μέγα πράγματι κατόρθωμα ἦτο ἡ πρώτη αὐτοῦ ἀνάγνωσις ὑπὸ τοῦ Ἑγγλοῦ φιλολόγου Κέννου. Μολονότι δὲ καὶ τὰ ὀλίγα σχετικῶς λάθη τῆς πρώτης ἐκδόσεως διωρθώθησαν ἔκτοτε ¹, οὐχ ἦττον ἀπομένουσι καὶ ἄλλα, οὐσιωδέστερα δέ, λάθη ὀφειλόμενα εἰς τοὺς παλαιοὺς ἀντιγραφεῖς. Καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως δὲ αὐτῆς μᾶς παρέχει ὁ πάπυρος τῆς Ἀθηναίων Πολιτείας σημαντικώτατα ὠφελήματα, διότι μᾶς δίδει γὰρ ἐννοήσωμεν τὸ πλῆθος τῶν παραφθορῶν καὶ ἀλλοιώσεων, ὅσαι ἐγένοντο ὑπὸ τῶν ἀντιγραφῶν εἰς τὰ ἀρχαῖα κείμενα. Λέξεις ἠλλοιωμέναι, φράσεις μετατοπισμέναι, κακὴ ἀνάγνωσις τοῦ ἀντιγραφομένου, παραλείψεις, φράσεις αὐθαιρέτως ἐξηγητικαὶ (γλῶσσαι), ἀντικαταστήσασαι κάποτε τὸ ἀρχικὸν κείμενον ἢ παρεμβλλόμεναι παραπλεύρως τῶν γνησίων, ἀλλοιοῦσιν εἰς πολλὰ μέρη τὸ κείμενον. Μεγαλυτέρα ἀκόμη ἀλλοίωσις, ὡς ἀπέδειξεν ἡ κριτικὴ τοῦ κειμένου μελέτη ², προῆλθεν ἐκ τῆς παρεμβολῆς περικοπῶν ἄλλου προγενεστέρου, ἀλλ' ἄσημοτέρου συγγράμματος ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος—παραμβολῆς γενομένης μεθοδικῶς μὲν σύμφωνα μὲ τὰς χρονολογίας, ἀλλ' ἀντιφασκούσης συχνότατα μὲ τὸ κείμενον. Ἐφ' ὅσον αἱ παρέμβλητοι φράσεις αὗται ἀφαιροῦνται, ἐπὶ τοσοῦτον καταφαίνεται τὸ γνώριμον εἰς ἡμᾶς ὕφος τοῦ Ἀριστοτέλους, ἡ λιτότης καὶ ἡ ἀκρίβεια τῆς φράσεως καὶ ἡ ξηρὰ διατύπωσις τοῦ σκοπούμενου ἄνευ πλεονασμοῦ καὶ ἄνευ ἑλλείψεως.

Δύναται δὲ νὰ ὁρισθῇ ἕξ αὐτοῦ τοῦ ἰδίου συγγράμματος ἡ ἐποχὴ τῆς συγγραφῆς του. Διότι ὁ τελευταῖος ἀναφερόμενος εἰς αὐτὸ ἀρχων εἶναι ὁ Κηφισοφῶν (§ 54), ἐπώνυμος τοῦ ἔτους 329—328 π. Χ., οὐδεὶς δὲ λόγος γίνεται περὶ τῶν σημαντικῶν μεταβολῶν, ὅσας εἰς τὸ Ἀθηναϊκὸν πολίτευμα ἐπέφερεν ὁ Ἀντί-

1) Ἀξιοσύστατος ἔκδοσις κριτικὴ καὶ διευκρινητικὴ τοῦ κειμένου ἐγένεν ὑπὸ τῶν Γάλλων φιλολόγων Mathieu—Haussoulier (1930).

2) Ἀρίστην κριτικὴν μελέτην ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἀριστοτέλης ἢ Κριτίας ;» δημοσιευθεῖσα εἰς τὴν Revue des Études Grecques τὸν Μάϊον καὶ Ἰούνιον τοῦ 1891 ἔγραψεν ὁ Θ. Reinach, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἠρῶσθημεν καὶ πλείστας τῶν ἄνω πληροφοριῶν.

πατρος τὸ 322 π. Χ., ἦτοι τὸ ἔτος ἀκριβῶς τοῦ θανάτου τοῦ Ἄριστοτέλους. Ὡστε βεβαίως μεταξὺ τοῦ 328 καὶ 322 συνετελέσθη ἡ συγγραφή.

Αἱ παρεχόμεναι ὑπὸ τῆς Ἀθηναίων Πολιτείας νέαι πληροφορίαι καὶ αἱ συμβολαὶ εἰς τὰς ὑπαρχούσας περὶ τῆς ἱστορίας καθόλου καὶ τῆς πολιτειακῆς ἐξελίξεως ἰδίως τῶν Ἀθηναίων εἶναι πολλαὶ καὶ πολύτιμοι. Μάλιστα δ' ἐξόχως διαφωτιστικὴ ἀποβαίνει ἡ μελέτη τοῦ ἔργου καὶ διὰ τὸ ἀστικόν, κυρίως ὅμως διὰ τὸ δημόσιον ἄστικόν δίκαιον.

Διαιρεῖται δὲ τὸ σύγγραμμα εἰς Ἰστορικὸν καὶ εἰς Περιγραφικὸν μέρος. Τὸ Ἰστορικὸν μέρος, ὡς εὐρέθῃ ἐν τῷ παπύρῳ, εἶναι ἐλλιπὲς εἰς τὴν ἀρχὴν του, διότι δὲν ὑπάρχει ἢ ἀπ' ἀρχῆς γραφεῖσα ἱστορία τῶν Ἀθηναίων μέχρι τῆς συνωμοσίας τοῦ Κύλωνος. Τὸ δὲ Περιγραφικὸν ἀπομένει ἀτελές, διότι λόγῳ φθορᾶς τοῦ παπύρου λείπει ἡ περιγραφή τοῦ ὄργανισμοῦ καὶ τῶν δικονομικῶν τύπων τῶν Ἀθηναϊκῶν δικαστηρίων. Καὶ ἡ ἀπώλεια μὲν τῆς ἀρχῆς τοῦ ἔργου δὲν εἶναι μεγάλη, διότι καὶ ἄλλοθεν δύναμεθα ὀπωσδήποτε νὰ τὴν συμπληρώσωμεν σχεδὸν ἐξ αὐτοῦ τοῦ ἀριστοτελικοῦ κειμένου καὶ αἱ ἱστορικαὶ δὲ πηγαί, ἀπὸ τῶν ὁποίων ἠρύσθη ὁ Ἄριστοτέλης τὰ τῆς γενέσεως καὶ τῶν ἀρχῶν τῆς Ἀθηναϊκῆς πολιτείας, διεσώθησαν σχεδὸν ὅλαι μέχρις ἡμῶν. Ἡ ἔλλειψις ὅμως τοῦ τέλους ἀποβαίνει σημαντικὴ ἰδίως διὰ τοὺς μελετητὰς τοῦ Ἀττικοῦ δικαίου.

Τὸ πρῶτον μέρος τοῦ ἔργου, τὸ καθαρῶς ἱστορικόν, ἀκολουθεῖ αὐστηρὰν χρονολογικὴν σειρὰν, συντομωτάτη δὲ ἢ οὐδεμία γίνεται μνεία τῶν ἀνδρῶν, ἔστω καὶ ἐπιφανῶν, ὅσοι δὲν συνετέλεσαν εἰς πολιτειακὰς ἢ διοικητικὰς μεταβολάς. Οὕτως οὐδαμοῦ ἀναφέρεται ὁ Ἀλκιβιάδης, ἐνῶ ἀπεναντίας ἐκτενῶς ἀναφέρονται τὰ κατὰ τὸν Σόλωνα καὶ τὸν Κλεισθένην, τὰ τῆς διοικήσεως καὶ πτώσεως τῶν Πεισιστρατιδῶν, τὸ μετὰ τὴν ἐν Σικελίᾳ καταστροφὴν ὀλιγαρχικὸν κίνημα, ἡ ἄλωσις τῶν Ἀθηναίων ὑπὸ τοῦ Λυσάνδρου καὶ τέλος ἡ ἀποκατάστασις τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος τὸ 403 π.Χ. Σταματᾷ δὲ ὁ Ἄριστοτέλης εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, διότι τὴν θριαμβευτικὴν ἐπάνοδον τοῦ δήμου εἰς τὴν ἐξουσίαν διὰ τοῦ Θρασυβούλου κρίνει ὡς τὴν ἐνδεκάτην καὶ τελευταίαν μεταβολὴν τῆς πολιτειακῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων.

Ἐπισημασθεὶς δὲ καθ' ὅλον τὸν τέταρτον π. Χ. αἰῶνα ἡ ἀθηναϊκὴ πολιτεία πλὴν μερικῶν τροποποιήσεων εἰς τὰς λεπτομερείας οὐδεμίαν ὑπέστη ριζικὴν μεταρρυθμίσιν.

Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ δημοκρατικῶν πολιτευμάτων, ὡς ἐλειτουργεῖ ἐπὶ τῆς βασιλείας Ἀλεξάνδρου τοῦ Μεγάλου, ἀποτελεῖ τὸ δευτέρον μέρος τοῦ συγγράμματος τοῦ Ἀριστοτέλους. Μετὰ εἰσαγωγικὸν κεφάλαιον περὶ τοῦ ἀστικοῦ νόμου καὶ τοῦ περὶ ἐφήβων θεσμοῦ ὁ Ἀριστοτέλης περιγράφει ἐπακριβῶς τὰ τοῦ διοικητικοῦ συστήματος τῆς Ἀθηναίων πολιτείας, ἡ ὁποία ὡς πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν ὀργάνωσιν ἦτο τὴν ἐποχὴν ἐκείνην πληροεστάτη. Ἐκθέτει δὲ κατὰ συσχετίσιν τὰς δικαιοδοσίας τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου καὶ τῆς Βουλῆς, αἱ ὁποῖαι κατ' οὐσίαν ἀπετέλουν ἀμφοτέραι τὴν ὑπὸ τοῦ δήμου διοίκησιν τῆς πολιτείας. Πραγματευόμενος τέλος τὰ τῆς Βουλῆς τῶν πεντακοσίων ὁρίζει καὶ τὴν δικαιοδοσίαν τῶν καθέκαστα οἰκονομικῶν ἀρχόντων (ἀνωτέρων δηλαδὴ ὑπαλλήλων).

Οἱ ἄρχοντες διαιροῦνται εἰς δύο κατηγορίας, τοὺς κληρουμένους καὶ τοὺς ἐκλεγόμενους. Οἱ ἐκλεγόμενοι ἦσαν σχετικῶς ὀλίγοι· καὶ ἰδίως τοιοῦτοι ἦσαν προκειμένου περὶ ἀξιωματικῶν ἀπαιτούντων εἰδικὴν μόρφωσιν καὶ πεῖραν.

Οἱ δὲ διὰ κλήρου λαμβανόμενοι ἄρχοντες ὑποδιηροῦντο εἰς ἄρχοντας ἐτησίους ἐπὶ τῶν κοινῶν διοικητικῶν ὑποθέσεων (ἐγκύκλιος διοικήσεις), ἐκλεγόμενους ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὁμαδικῶς ἀνὰ δέκα δι' ἑκάστην διοικητικὴν ἐξουσίαν· ἄρχοντας ἀνωτέρους ἐτησίους (οἱ ἐννέα ἄρχοντες) καὶ ἄρχοντας πενταετοῦς θητείας.

Ὁ τρόπος τοῦ καταρτισμοῦ ἐνὸς ἑκάστου σωματείου ἀρχόντων καὶ ἡ ἔκτασις τῆς δικαιοδοσίας τοῦ ἐξηγοῦνται καὶ καθορίζονται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους, λεπτομερεστέρᾳ δὲ γίνεται ὑπ' αὐτοῦ ἀνάλυσις τῶν τύπων τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰ δικαστήρια καὶ εἰς τὰς ἐορτάς.

Ἡ λεπτομερὴς περιγραφή τῶν δικαστηρίων τοῦ δήμου, ἡ ὁποία ἀπετέλει τὸ τελευταῖον κεφάλαιον τοῦ συγγράμματος, ὡς εἴρηται, δυστυχῶς δὲν διεσώθη πλήρης, καὶ μόνον ἀποσπάσματα ἐξ αὐτῆς ἔχομεν.

Τὰ πρὸ αὐτοῦ καὶ τὰ σύγχρονά του ἴσως κείμενα, ἐξ ὧν ἠρῶσθη ὁ Ἀριστοτέλης τὰς ἱστορικὰς πληροφορίας, δὲν ἀναφέρει.

ὀνομαστικῶς, μεταχειριζόμενος πάντοτε ἀορίστους περὶ αὐτῶν ἔκφρασεις, ὡς π. χ. «οἱ μὲν... οἱ δὲ»—«ἡ κοινὴ γνώμη»—«οἱ δημοκρατικοὶ συγγραφεῖς»—«οἱ ἀντιφερόμενοι πρὸς τούτους». Μόνον δὲ τὸν Ἡρόδοτον καὶ τὸν Σόλωνα ὡς συγγραφεῖς ἀναφέρει ὀνομασί. Ἀπὸ τοῦ Ἡροδότου ἠρύσθη σχεδὸν ὅλην τὴν ἱστορίαν τῶν Πεισιστρατιδῶν καὶ τοῦ Κλεισθένους, ἀπὸ δὲ τὸν Σόλωνα ἔλαβε καὶ τὰ σχετικὰ πρὸς τὴν πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν κατάστασιν, τὴν πρὸ καὶ μετὰ τὴν τοῦ Σόλωνος νομοθεσίαν.

Ἐπίσης, ἀν καὶ δὲν ἀναφέρει ὀνομασί τὸν Θουκυδίδην ¹, ἐδανείσθη ἀπ' αὐτὸν πολλὰς τῶν λεπτομερειῶν τῆς ὀλιγαρχικῆς στάσεως τοῦ 411 π. Χ. καὶ τὰς ἐπὶ ταύτης κρίσεις του. Ἀπὸ τὸν Ξενοφῶντα ἀπεναντίας, πλὴν τοῦ λόγου τοῦ Θηραμένου, ἴσως οὐδὲν ἄλλο ἠρύσθη.

Καὶ πρόδηλον φαίνεται, ὅπως δεικνύει προσφυῶς ὁ Θ. Reinach ², ὅτι τὴν ἀφήγησιν τῆς ἱστορίας τῶν Τριάκοντα τυράννων καὶ τὴν σκιαγραφίαν τοῦ δημαγωγοῦ Κλέωνος ³, ἐδανείσθη ὁ Ἀριστοτέλης ἀπὸ τὸν βαθύτερον καὶ ἐπιφανέστερον μετὰ τὸν Θουκυδίδην ἱστορικόν, τὸν Θεόπομπον, τὸν ὁποῖον καὶ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης ἔλαβεν ὁδηγόν.

Αἱ γενικαὶ ἱστορίαι, πλὴν ὡς προελέχθη τῆς τοῦ Ἡροδότου, δὲν συνέβαλον σημαντικῶς εἰς τὸν καταρτισμὸν τοῦ ἀριστοτελικοῦ συγγράμματος, παρασχοῦσαι μόνον εἰς αὐτὸν ἐνίοτε χαρακτηριστικὰ τινα ἐπεισόδια. Ἐνῶ ἀντιθέτως οἱ λεγόμενοι Ἀτθιδογράφοι ⁴, ἦτοι οἱ χρονικογράφοι τῆς ἀθηναϊκῆς ἱστορίας, ὠδήγησαν αὐτὸν εἰς τὴν χρονολογικὴν ἀφήγησιν. Ὁ Κλεόδημος, ὁ Φανόδημος, ὁ Ἀνδροτίων συμπαραβαλλόμενοι ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους διεφώτισαν αὐτὸν ὡς πρὸς τὴν χρονολογικὴν ἐξέλιξιν τῶν γεγονότων, τοῦ παρέσχον δὲ μάλιστα πολλάκις συντόμους χαρακτηρισμοὺς αὐτῶν τούτων τῶν γεγονότων, ὡς ἀποδεικνύει

1) Ὑπαινιγμὸν σαφῆ περὶ τούτου ἔχει εἰς τὴν § 18.

2) Th. Reinach : «Aristote, La Republique Athenienne», pref. XXIV.

3) Θεοπόμπου fragm. 99, ἔκδ. Müller.

4) Ἐπιφανέστερος τῶν Ἀτθιδογράφων ὑπῆρξεν ὁ Φιλόχορος, ζήσας μετὰ τὸν Ἀριστοτέλην.

τοῦ ἀριστοτελικοῦ κειμένου ἢ παραβολὴ πρὸς τὰ σωζόμενα σχεπικὰ ἀποσπάσματα τῶν Ἀτθιδιογράφων ¹.

Ἄλλα δὲ πρὸς τούτοις βοηθήματα εἶχεν ὁ Ἀριστοτέλης τὴν Συναγωγὴν δογμάτων (διαταγμάτων καὶ ἐπισήμων ἐγγράφων) Κρατεροῦ τοῦ Μακεδόνα, τὰς ἐπιγραφὰς καὶ τὰ μνημεῖα, τὰ ποιήματα τοῦ Σόλωνος, τὰ λαϊκὰ ἄσματα καὶ τὰς λαϊκὰς παροιμίας, τὰς ὁποίας προσφθέστατα μεταχειρίζεται διεξηγῶν δι' αὐτῶν ἢ ἐπιβεβαιῶν ἱστορικὰ γεγονότα.

Τὸ δεύτερον μέρος τοῦ ἔργου κατ' ἐλάχιστον ἀναφέρεται εἰς ἱστορικὰς πηγὰς, διότι ὁ Ἀριστοτέλης εἰς αὐτὸ περιγράφει τὸ σύγχρονόν του πολιτικὸν σύστημα, ἀντιλαμβανόμενος καὶ πληροφορούμενος αὐτὸς ὁ ἴδιος τὰ πράγματα. Καὶ ἐνῶ εἰς τὸ πρῶτον μέρος, τὴν ἱστορικὴν δηλαδὴ ἐξέλιξιν τῆς Ἀθηναίων πολιτείας, διακρίνεται σιβαρὰ δύναμις κριτικὴ, ρέει δὲ ὁμαλῶς καὶ καθαρῶς ἢ διήγησις ὡς ἀπὸ διαυγοῦς καὶ πλουσίας πηγῆς, εἰς τὸ δεύτερον μέρος, τὸ περιγραφικὸν δηλονότι καὶ ἀναλυτικόν, ἐπικρατεῖ ἡ ἀνυπέρβλητος μεθοδικότης καὶ ὁ θαυμαστὸς διασαφητικὸς τρόπος τῆς ἀριστοτελικῆς διανοίας. Ἐν συνόλῳ δὲ ὁ Ἀριστοτέλης δεικνύεται κριτικὸς βαθύτατος καὶ εἰς τὴν χρῆσιν τῶν ἱστορικῶν κειμένων καὶ εἰς τὴν ἐκλογὴν αὐτῶν καὶ εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῆς σημασίας τῶν γεγονότων. Τὸ ὁμοιαληθές—ὅπως εἰς ὅλον τὸ ἀριστοτελικὸν σύστημα—διήκει ἀπ' ἀρχῆς ἕως τέλους τοῦ συγγράμματος ὡς τὸ ἀσφαλέστερον κριτήριον ἐπὶ τῶν ἀσφαλῶν καὶ ἐπὶ τῶν ἀντιθέτως ἀναφερομένων. Διὰ τῆς τοιαύτης μεθόδου τοῦ ὁμοιαληθῶς κρίνειν ἀποκρούει τὰς ἐναντίον τοῦ Σόλωνος καὶ τοῦ Θηραμένους διαβολὰς· καὶ ὁμοιοτρόπως τροποποιεῖ τὴν διήγησιν τοῦ Θουκυδίδου περὶ τῆς συνωμοσίας τοῦ Ἀρμοδίου καὶ τοῦ Ἀριστογείτονος, αὐτὸς ἴσως ἐπὶ τοῦ προκειμένου πλησιάσας περισσότερο τὴν ἀλήθειαν².

1) Κλεοδήμου frag. 24 (Müller I, 364) πρὸς Ἀθην. Πολιτ. §§ 14. Φανοδήμου frag. 15 πρὸς Ἀθ. Πολ. β. Ἀνδροτίωνος frag. 5 καὶ 49 πρὸς Ἀθ. Πολ. §§ 22 καὶ 29.—Τὸν ἕτερον γνωστὸν Ἀτθιδιογράφον Ἐλάνικον δὲν ἔλαβεν ὁ Ἀριστοτέλης ὑπ' ὄψει διότι ἡ χρονογραφία του ἦτο συντεταγμένη, ὡς γράφει ὁ Θουκυδίδης, «βραχέως τε καὶ τοῖς χρόνοις οὐκ ἀκριβῶς».

2) Weil («Journal des Savants» Ἀπριλίου 1891).

Μ' ὅλα αὐτὰ τὰ πλεονεκτήματα ὃ Ἀριστοτέλης δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ τὸ πρότυπον ἱστορικοῦ συγγραφέως· ὄχι μόνον κατὰ τὴν σημερινὴν ἀντίληψιν τῆς ἱστορίας, ἀλλ' οὐδὲ παραβαλλόμενος πρὸς τοὺς ἐπιφανεῖς ἀρχαίους ἱστορικοὺς συγγραφεῖς. Διότι τὴν ἱστορικὴν του ἀφήγησιν δὲν τὴν ὀλοκληρῶνει τὸ βαθὺ ἐκεῖνο καὶ ἰδιότυπον κριτικὸν ὕφος τοῦ Θουκυδίδου τὸ καθιστῶν τὸ σύγγραμμα τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου σύνολον ἄρτιον καὶ ἀδιάσπαστον, οὐδ' ἐμψυχώνει αὐτὴν ἢ ὑπερέτερα καὶ γενικὴ καὶ κοσμοπολιτικὴ ἀντίληψις τῶν γεγονότων, ἢ διαπνέουσα καὶ διακρίνουσα τὴν ἱστορίαν τοῦ Πολυβίου.

Ἄλλως δέ, ἂν καὶ διατρίβων εἰς τὰς λεπτομερείας ὃ Ἀριστοτέλης, δὲν εἶναι πάντοτε καὶ εἰς ταύτας χρονογράφος ἀλάθητος. Τοῦτο δὲ πρέπει ν' ἀποδοθῆ εἰς τὸ ἐσπευσμένον τῆς συγγραφῆς καὶ εἰς μὴ ἐπιγενομένην ἀναθεώρησιν καὶ βάσανον τοῦ ἔργου μᾶλλον, παρὰ εἰς ἀγνοίαν ἱστορικῶν πηγῶν καὶ αὐθεντικῶν κειμένων. Οὕτως ἱστορεῖ τὸν Κίμωνα νέον κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἐξασθενήσεως τῶν ἐξουσιῶν τοῦ Ἀρείου Πάγου¹, ἐνῶ τότε, ἦτοι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ δημαγωγοῦ Ἐφιάλτου, ἐκεῖνος ἦτο τοῦλάχιστον 40 ἐτῶν. Ὁμοίως τὰς περὶ εἰρήνης προτάσεις τῶν Λακεδαιμονίων ὀρίζει γενομένας μετὰ τὴν ἐν Ἀργινοῦσαις ναυμαχίαν², ἐνῶ ἐγένοντο αὐταὶ μετὰ τὴν ἐν Κυζίκῳ.

Ἄλλὰ καὶ ἀπὸ διευκρινητικῆς ἀπόψεως καὶ καθορισμοῦ τῶν συμβάντων παρουσιάζει ἀνακριβείας τινάς. Οὕτως ἐξηγεῖ κακῶς τὴν ἐπὶ Σόλωνος σεισάχθειαν, συγχέων τὰ ἐπὶ τῶν ἀκινήτων κτημάτων ἐπιβεβλημένα βάρη πρὸς τὰ ἐνυπόθηκα ἐπ' αὐτῶν ἰδιωτικὰ δάνεια. Ἐπίσης βεβαιοῖ ἐσφαλμένως ὅτι ὅλοι οἱ κατὰ τὸ ἔτος τῆς ἐν Ἀργινοῦσαις ναυμαχίας Ἀθηναῖοι στρατηγοὶ κατεδικάσθησαν εἰς θάνατον καὶ ἄλλα ὁμοίως.

Ἄλλ' αἱ ἀνακριβεῖαι αὐταὶ ἐλάχισται κατ' ἀριθμὸν, κατ' οὐσίαν δὲ σχετικῶς ἀσήμαντοι δὲν ἐλαττώνουν τὴν αὐθεντικότητα καὶ τὴν ἀκριβείαν τοῦ ὅλου κειμένου τῆς Ἀθηναίων Πολιτείας, ἢ ὁποία μάλιστα ὡς σύγγραμμα πολιτειακῆς ὕλης, ἐξηγοῦν τὰ τοῦ πολιτεύματος καὶ τοῦ διοικητικοῦ συστήματος τῶν Ἀθηναίων.

¹) Ἀθ. Πολ. § 26.

²) Ἀθ. Πολ. § 31. Περὶλ. Φιλοχόρου Frag. 117-118 ἐκδ. Müller.

εἶναι μοναδικὸν καὶ πρότυπον ἀληθῶς ἔργον. Εἰς τοῦτο δὲ κυρίως φαίνεται ν' ἀπέβλεψεν ὁ Ἀριστοτέλης.

Διακριτικὰ πρὸς τούτοις χαρίσματα τοῦ ἀριστοτελείου τούτου ἔργου εἶναι ἢ ἀπ' ἀρχῆς ἕως τέλους αὐτοῦ διήκουσα καλὴ πίστις τοῦ συγγραφέως καὶ τὸ προμνημονευθὲν λιτόν, διαυγὲς δὲ καὶ ἀβίαστον ἀφηγηματικὸν ὕφος, περὶ τοῦ ὁποίου ἐνθουσιωδῶς ἀπεφαίνοντο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ἀπὸ τοῦ Κικέρωνος, ὁ ὁποῖος τὸν ἀριστοτελεῖον λόγον ὠνόμασε ποταμὸν χρυσοῦ, μέχρι Διονυσίου τοῦ Ἀλικαρνασσεῶς, ὁ ὁποῖος θαυμάζει τὴν διαύρειαν καὶ τὸ θέλημα τῶν ἀριστοτελικῶν σαφηνίσεων καὶ μέχρι τοῦ Πλουτάρχου, ὁ ὁποῖος ἐξαίρει τὴν δύναμιν καὶ τὴν χάριν τοῦ ὕφους του. Οὕτω δὲ ὄχι μόνον ἀπὸ ἱστορικῆς ἀλλὰ καὶ ἀπὸ φιλολογικῆς ἀπόψεως ἡ Ἀθηναίων Πολιτεία εἶναι ἐν τῶν πολυτιμωτέρων κειμηλίων, τῶν κληροδοτηθέντων εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τῆς ἐν τῇ ἀκμῇ Ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος.
